

УДК 314.7

Інтенсифікація міграційного руху трудових ресурсів потенціалу України: передумови та можливі наслідки

Смутчак З.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, економіки та права
Кіровоградської льотної академії
Національного авіаційного університету

У статті розглядаються передумови виникнення еміграційних процесів, їх причини і наслідки. Проаналізовано динаміку чисельності міжнародних емігрантів у світі за останні роки. Виявлено основні тенденції сучасної міжнародної трудової еміграції. Увага приділена як перевагам, так і значним перешкодам країнам, що приймають робочу силу з України, і країнам, які її постачають. Окреслено можливі наслідки інтенсифікації міграційного руху трудових ресурсів потенціалу в Україні.

Ключові слова: переміщення людських ресурсів, трудова еміграція, емігрант, еміграція, трудовий потенціал.

Смутчак З.В. ИНТЕНСИФИКАЦИЯ МИГРАЦИОННОГО ДВИЖЕНИЯ ТРУДОРЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА УКРАИНЫ: ПРЕДПОСЫЛКИ И ВОЗМОЖНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

В статье рассматриваются предпосылки возникновения эмиграционных процессов, их причины и последствия. Проанализирована динамика численности международных эмигрантов в мире за последние годы. Выявлены основные тенденции современной международной трудовой эмиграции. Внимание уделено как преимуществам, так и значительным препятствиям для стран, которые принимают рабочую силу из Украины, и для стран, которые ее поставляют. Определены возможные последствия интенсификации эмиграционных процессов в Украине.

Ключевые слова: перемещение человеческих ресурсов, трудовая эмиграция, эмигрант, эмиграция, трудовой потенциал.

Smutchak Z.V. INTENSIFICATION MIGRATORY MOVEMENTS OF LABOR RESOURCE POTENTIAL OF UKRAINE: BACKGROUND AND POSSIBLE CONSEQUENCES

The preconditions of emigration processes, their causes and consequences are discussed in the article. The dynamics of the number of international emigrants in the world in recent years is analyzed. The main trends of modern international labour emigration are revealed. Attention is paid to both advantages and significant barriers to countries that adopt labour from Ukraine and in countries that supply it. The possible effects of the intensification of migratory processes in Ukraine are determined.

Keywords: human resources movements, labour emigration, emigrant, emigration, labour potential.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Перехід України на ринковий шлях розвитку супроводжується не лише великою кількістю політичних і соціально-економічних змін, але й глибокою демографічною кризою, однією з першопричин якої є міграція населення. Дослідження цієї теми продиктоване низкою серйозних змін у соціальному, політичному та економічному житті України. Після набуття Україною незалежності одним зі здобутків демократизації суспільного життя стало усунення обмежень на перетин державного кордону, забезпечення вільного пересування громадян.

Міграційний рух на сучасному етапі розвитку глобалізації виступає своєрідним каталізатором цього процесу, адже він є одночасно причиною (консолідації культур, релігій) та наслідком («стирання кордонів» між етно-

сами, державами) глобалізації. Варто зауважити, що українська міграція не є явищем, пов'язаним лише зі світовими тенденціями. Особливістю мотивації до переміщення наших громадян на нові місця проживання та працевлаштування за кордоном є кризові економічні чинники всередині держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі української еміграції, причинам її виникнення та наслідкам, можливостям стабілізації присвячено чимало праць вітчизняних вчених, серед яких особливу увагу привертають дослідження А. Круглашова, М. Романюка, Е. Лібанової, Т. Лупула, О. Малиновської, В. Макара, І. Маркова, О. Сича, В. Трощинського, К. Чернової, А. Шевченка та інших науковців.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у дослідженні передумов міграційного руху

трудоресурсного потенціалу України, їх причин і можливих наслідків.

Виклад основного матеріалу дослідження. За роки державної незалежності, в період реформування економіки та трансформації всієї соціально-економічної системи, а також у зв'язку з демократизацією суспільного життя, економічною кризою і падінням життєвого рівня більшості населення країни характер, обсяги, склад та спрямованість внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків зазнали суттєвих змін та набули нового значення. Ці зміни полягають у тому, що до мінімуму скоротились обсяги щоденних потоків трудової маятникової міграції, практично припинився масовий відтік сільських жителів до міст, натомість має місце часткова переорієнтація міграційних потоків населення з міських поселень у сільську місцевість, в десятки разів виросли обсяги сезонної трудової міграції та зовнішніх трудових поїздок за кордон.

Актуальність проблем, пов'язаних з масовими міждержавними міграційними процесами, найбільше посилюється на тлі загальної демографічної кризи, яка охопила Україну в 1991 р. і яка значною мірою спричинила і кризу міграції, що в сучасних умовах проявляється у зменшенні інтенсивності міграцій всередині областей, значному їх збільшенні через військовий конфлікт на Донбасі на міжрегіональному рівні та інтенсивними потоками закордонних трудових мігрантів. Питання трудової еміграції громадян України за кордон є проблемою державного рівня. Тема українських заробітчан активно обговорюється в пресі та на телебаченні, привертаючи увагу всього суспільства. Мільйони трудових емігрантів з України, більшість з яких працює в Росії, країнах Західної Європи та Північної Америки, змушують державу по-новому усвідомити важливість проблеми захисту прав та свобод її громадян. Сьогодні більшість наших співвітчизників перебуває за кордоном у статусі нелегальних трудових емігрантів і належить до найбільш дискримінованої та незахищеної категорії іноземців. У зв'язку з цим зростає кількість звернень до органів державної влади України від громадян, які потрапляють у складні ситуації за кордоном, з проханням надати їм допомогу та захистити. Ця важлива проблема підкреслюється масштабами та тенденціями трудової еміграції з України [1].

Еміграційні процеси і проблеми їх регулювання знаходяться у сфері уваги зарубіжних і вітчизняних учених вже з кінця XIX століття,

хоча слід зазначити, що феномен еміграції з'явився набагато раніше, виступаючи головним чином у формах кочування та військових переселень.

Стрімкі міграційні потоки в Україні пояснюються також складним соціально-економічним становищем, бідністю, неможливістю реалізувати себе на Батьківщині. Звідси випливає, що велика кількість осіб, а в більшості жінок, неспроможні прогнати та утримати родину, надати дітям належну освіту, яка в нас теж потребує великих коштів, допомогти літнім батькам. Саме такі обставини змушують наших співвітчизників залишати свою країну, свою рідну домівку щоб заробити певні кошти, але не кожен замислюється, які труднощі очікують на чужині.

Сьогодні в умовах глобалізації та світової економічної кризи, коли еміграційні потоки стали набагато масштабнішими, загострилося багато проблем і з'явилися виклики, нові як для самих трудових емігрантів, так і для країн-донорів та країн-реципієнтів.

Проблемою українського ринку праці є надмірна трудова еміграція (за різними оцінками від 2 до 7 млн. осіб). Близько 80% трудових емігрантів працюють за кордоном нелегально, хоча із 13 країнами світу Україна підписала двосторонні міждержавні угоди щодо працевлаштування емігрантів, а з 15 ведуться переговори.

Наші емігранти мають досить високий освітній рівень, вищу чи незакінчену вищу освіту. Той факт, що за кордоном респонденти працюють, як правило, не за фахом, не є фактором, що стримує еміграцію. Тобто досить кваліфіковані фахівці з різних сфер, освічені люди, на підготовку яких витрачені значні, переважно державні, кошти, не можуть реалізуватись у власній країні, а отже, і кошти, витрачені на їх підготовку, залишаються невідпрацьованими державі [2].

До того ж значний відсоток серед емігрантів складає молодь. Серед громадян віком 15–70 років, які шукали іншу основну або додаткову роботу у 2014 р., кожен третій був молодою людиною віком 15–29 років. Основними причинами, які спонукають молоду людину шукати іншу роботу, є низький рівень оплати праці та неповна зайнятість. Слід зазначити, що молодь, виїжджаючи за кордон або до інших регіонів у пошуках тимчасового заробітку, має більше шансів, причин та й можливостей залишитись на постійне місце проживання. Тобто, так би мовити, складає групу ризику, яка не повертається на батьків-

щину. Отже, вилучає назавжди себе як працівника та своїх майбутніх дітей як осіб, що оновлюють трудові ресурси [2].

З кожним роком міжнародна трудова еміграція набуває все більш глобального характеру. Сьогодні абсолютна більшість країн світу охоплена трудовими еміграційними процесами.

За даними Міжнародної організації праці станом на 2014 р. у всьому світі налічується близько 232 млн. міжнародних емігрантів, що становить 3,1% від загальної чисельності населення земної кулі. Для порівняння: у 1990 р. ця цифра складала 154,2 млн., що свідчить про тенденцію до збільшення кількості емігрантів у світі (рис. 1).

На сучасному етапі розвитку світового господарства найбільш привабливими центрами для емігрантів є США та Канада (станом на 2014 р. чисельність емігрантів у цих країнах складала 45,8 млн. та 7,3 млн. осіб відповідно). Конкурентами США і Канади у цьому

плані виступають країни Західної Європи, а саме Німеччина (9,8 млн. емігрантів), Великобританія (7,8 млн. емігрантів), Франція (7,4 млн. емігрантів), Швейцарія (2,3 млн. емігрантів) тощо. Виділяють такі напрями, які характерні для сучасних європейських еміграційних потоків: з менш розвинутих країн Східної і Південної Європи (Іспанія, Греція, Туреччина, Польща, Угорщина тощо) до високорозвинутих країн Північної та Західної Європи (Франція, Німеччина, Великобританія, Швеція тощо); з країн Північної Африки, Пакистану, Індії до країн Західної Європи; між високорозвинутими країнами Європи [3; 4; 5].

Австралія також є важливим центром залучення трудових ресурсів (6,5 млн. емігрантів). У кінці ХХ століття виділився новий центр залучення робочої сили – район Перської затоки, що представлений такими країнами: Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати.

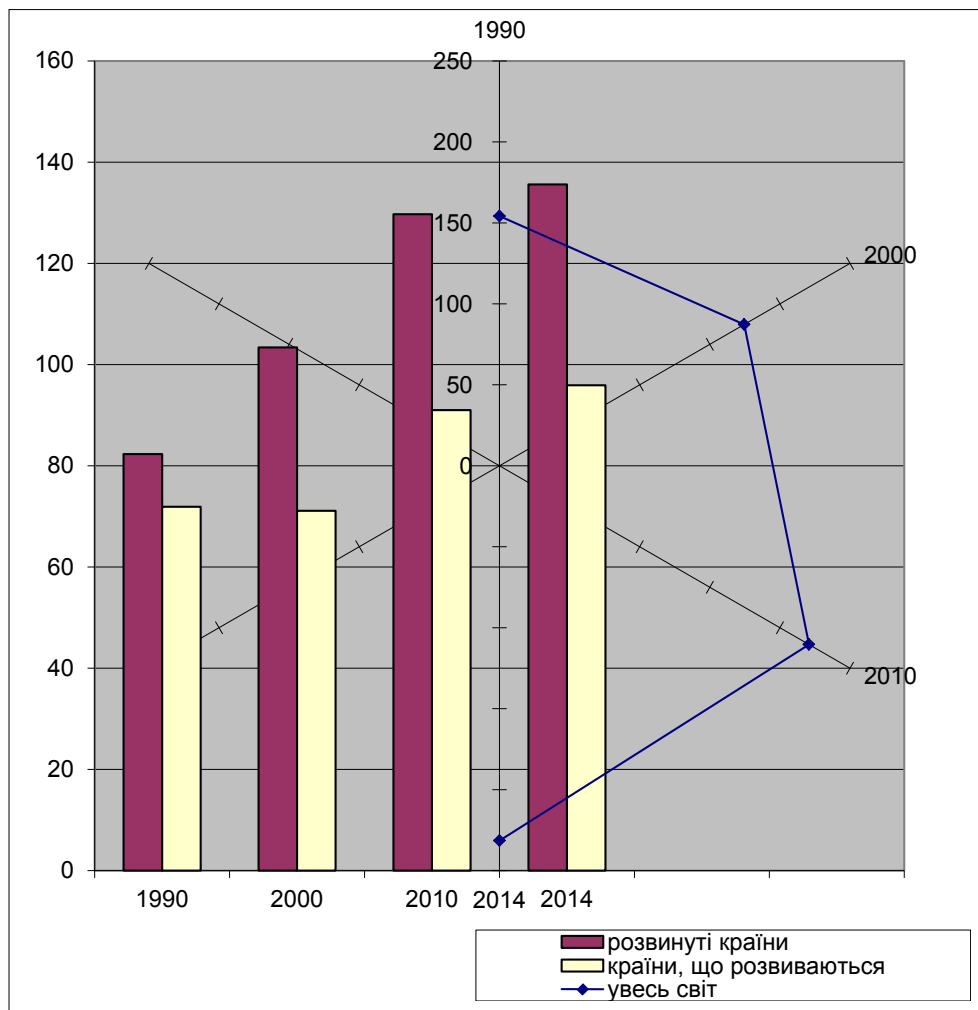

Рис. 1. Динаміка чисельності міжнародних емігрантів у світі, млн. осіб
Складено з використанням "World Migration in Figures" [3]

На Африканському континенті приваблюють країни Південної і Центральної Африки. Взагалі чисельність емігрантів у всіх країнах Африки станом на 2013 р. складає 18,6 млн. осіб [3; 4; 5].

Відносно новими в цьому сенсі є «нові індустріальні країни» Азіатсько-Тихоокеанського регіону (Сінгапур – 2,3 млн. емігрантів, Республіка Корея – 1,2 млн., Гонконг – 2,8 млн., а також Тайвань) і країни Латинської Америки (Аргентина – 1,9 млн. емігрантів, Венесуела – 1,2 млн. емігрантів та Бразилія – близько 600 тис. емігрантів) [3].

Основними тенденціями сучасної міжнародної трудової міграції є збільшення обсягів трудової міграції з кожним роком; те, що міграційні потоки складаються з двох напрямів, тобто одна й та сама країна може бути як донором трудових ресурсів, так і реципієнтом (наприклад, Великобританія та США); домінування економічних мотивів, що спонукають до еміграції, над неекономічними; розширення діапазону країн, що виступають активними учасниками міжнародних еміграційних процесів; спрямованість і концентрація міжнародних емігрантів у найбільш розвинутих регіонах світу; збільшення обсягів нелегальної еміграції; усе більш активне втручання держави в еміграційні процеси [6; 7; 8; 9].

Світовий досвід переконливо доводить, що трудова еміграція забезпечує як безперечні переваги, так і значні перешкоди як країнам, що приймають робочу силу, так і країнам, які її постачають. Водночас міжнародна еміграція робочої сили породжує гострі соціально-економічні проблеми.

Країни, що приймають робочу силу, отримують при цьому такі переваги:

- підвищення конкурентоспроможності товарів, які виробляються країною, що пов'язано з більш низькою ціною іноземної робочої сили внаслідок зменшення витрат виробництва;
- стимулювання зростання виробництва і додаткової зайнятості у країні перебування іноземних робітників через створення додаткового попиту на товари та послуги;
- економія на витратах на освіту та професійну підготовку країни, що приймає кваліфіковану робочу силу;
- іноземні робітники часто розглядаються як певний амортизатор у випадку кризи та безробіття;
- іноземні робітники не забезпечуються пенсіями і не враховуються при реалізації різного роду соціальних програм [10].

Заробітки емігрантів, які є як мінімум в три рази вищими, ніж в Україні, мають і позитивні наслідки. По-перше, заробітчани отримують роботу, по-друге, зменшується напруга на вітчизняному ринку праці, по-третє, вони здійснюють перекази зароблених коштів своїм родичам в економіку України.

У свою чергу, імпорт робочої сили має і «протилежну сторону». Так, додаткова конкуренція на ринку праці призводить до зростання безробіття. Крім того, масову імміграцію завжди супроводжують зростання соціальної напруженості в суспільстві, конфлікти на расовому, національному та регіональному ґрунті, зростання злочинності та інших негативних явищ. Необхідно також зазначити, що працівники-іноземці, як правило, зазнають у країні – імпортері робочої сили різних форм дискримінації, починаючи з умов прийняття на роботу, оплати праці і закінчуючи сферою медичного обслуговування, страхування. Варто зауважити, що за роки незалежності України дуже активізувалися процеси трудової міграції, зокрема міждержавної. В середньому на строк від 1 місяця до 1 року за кордон виїжджають на заробітки близько 5 млн. осіб. Останнім часом виїзд відбувається не тільки з міст, але й із сільської місцевості, особливо прикордонних областей. Як правило, покидають свою домівку особи в найбільш працездатному віці – 35–40 років, більш як половина з них (60–65%) – це чоловіки. По суті, йде масштабний експорт праці. Вітчизняна наука ще не звернула належної уваги на це явище з усіма його позитивними і негативними особливостями і не виробила якихось конструктивних рекомендацій. А потреба в них є величезною [11].

На заробітки до країн СНД виїжджають переважно представники робітничих професій, а саме шахтарі, будівельники, водії, трудівники сільського господарства, до країн далекого зарубіжжя – висококваліфіковані фахівці (науковці, програмісти, перекладачі), моряки, молодь, яка має вищу освіту і розраховує на роботу в сфері послуг. Найбільше трудових емігрантів з України працює в Греції, Чехії, Словаччині, на Кіпрі, в Німеччині, Швейцарії [11].

Значна частина трудових емігрантів, перебуваючи за кордоном, підвищує свою кваліфікацію, освоює нові професії, сучасні технології і системи організації виробництва. Повернувшись додому, дехто з них поповнює прошарок підприємців та фахівців, чия праця відповідає

світовим стандартам; їм легше влаштуватися на спільні підприємства.

Слід зауважити, що нерегульованість практичних питань міждержавної трудової еміграції спричинює соціальну незахищеність українських громадян, які працюють за кордоном; вони зазнають дискримінації з боку іноземних роботодавців щодо платні, умов, охорони праці тощо. Із загальної кількості емігрантів менш як 1% (28 тис. осіб) працюють легально, проте і вони дуже слабо захищені. З 310 укладених міждержавних угод про регулювання трудової еміграції фактично виконуються лише угоди з Чехією та Словаччиною [12].

У зв'язку із запровадженням у ряді сусідніх держав візового режиму оформлення в'їзних документів може стати для громадян України нереальним, а стихійне повернення нелегалів на батьківщину збільшить напруженість на регіональних ринках праці, особливо в прикордонних районах Львівської, Волинської, Чернівецької, Закарпатської, Луганської, Харківської областей. Так, застосування візового режиму в Польщі, Словаччині, Угорщині, Російській Федерації призведе до депортації та згорання виїзду до цих країн не менш як для 2 млн. нелегальних емігрантів з України.

Висновки з цього дослідження. Становлення України як незалежної держави з власними кордонами та вільним обміном трудовими ресурсами вимагає принципово нового розуміння міграції. Перебудова в структурі економіки, конверсія оборонного комплексу, банкрутство й ліквідація підприємств видобувної й переробної промисловості, об'єктивне, а іноді й штучно викликане, припинення виробництва призвели до істотного скорочення сукупного фонду робочого часу та вивільнення різноманітної в регіонально-галузевому та якісно-професійному розрізі робочої сили.

З метою зменшення міграції робочої сили необхідне провадження системи заходів, які повинні мати чітке внутрішнє і зовнішнє спрямування. До числа перших належать заходи макроекономічної стабілізації та оздоровлення економіки: створення робочих місць, розширення іноземного інвестування тощо. Зовнішні заходи мають забезпечити цивілізовані форми виїзду працівників за кордон та можливість їх вільного повернення з-за кордону, ввезення валюти, а також гарантії нашим співвітчизникам захисту їхніх трудових прав за кордоном.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Романюк М. Міграційні загрози національній безпеці України: сучасні виклики, проблеми подолання / М. Романюк // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 3. – С. 99–111. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2015_3_9.
2. Гайдуцький А. Масштаби потоків міграційного капіталу в Україну / А. Гайдуцький // Вісник НБУ. – 2007. – № 4. – С. 11–14.
3. World Migration in Figures // United Nations. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/els/mig/World-Migration-in-Figures.pdf>.
4. Сучасний стан та шляхи врегулювання проблем у сфері захисту прав трудових мігрантів – громадян України. Інформаційно-аналітичні матеріали до комітетських слухань / Верховна Рада України, Комітет з прав людини, національних меншин і міжнародних відносин. – К., 2010.
5. Ткаченко Л. Проблеми соціального забезпечення українських трудових мігрантів / Л. Ткаченко // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1. – С. 72.
6. Нестерова А. Тенденції розвитку міжнародної трудової міграції / А. Нестерова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.elib.bsu.by/bitstream/123456789/20072/1/nesterova_BMW_2009.pdf.
7. Гнатюк Т. Сучасні міграційні процеси: світові тенденції, європейські та українські особливості / Т. Гнатюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2007/69-56-19.pdf.
8. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України / О. Краузе // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 2 (27). – С. 26–34.
9. Міграція в Україні: факти і цифри / Міжнародна організація з міграції (МОМ) Представництво в Україні. – К., 2011. – 17 с.
10. Бербенець О. Проблеми міграції робочої сили та шляхи її вирішення / О. Бербенець // Ефективна економіка. – 2012. – № 10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=445>.
11. Фомін С. Глобалізація та її наслідки для міграційних процесів України / С. Фомін // Політика і час. – 2004. – № 7. – С. 62–73.
12. Лахно С. Міграція: проблеми лишаються / С. Лахно // Політика і час. – 2003. – № 7. – С. 74–77.